

OSMANLI MİZAH BASININDA MAARİF (1874-1922)

EDUCATION IN THE OTTOMAN HUMOR PRESS (1874-1922)

Sadık ÇETİN*

Geliş Tarihi/Received:31.12.2021

Kabul Tarihi/Accepted:20.05.2022

ÇETİN, Sadık, (2022), "Osmanlı Mizah Basınında Maarif (1874-1922)", Belgi Dergisi, S.24, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2022/II, ss. 319-344.

Öz

Osmanlı basın hayatının ilk örneklerinden olan Takvim-i Vekayi, Tasvir-i Efkâr ve Tercüman-ı Ahval gazetelerinden itibaren modernleşme sürecinde Osmanlı basın hayatına birçok süreli yayın dâhil olmuştur. Özellikle İkinci Meşrutiyet döneminde sayısı hayli artan gazetelerin yanında mizah basınında da ciddi bir gelişme görülmüştür. Bu gazete ve dergilerin bazılarının yayın hayatı kısa bir süre devam etmekle birlikte bazıları ise uzun bir süre faaliyetlerine devam etmiştir. Mizah temasıyla yayımlanan bu gazete ve dergilerde devletin içinde bulunduğu siyasi, sosyal, kültürel vb. birçok konuda eleştirilere yer verilmeyle birlikte maarif konusu da hicvedilen konulardan olmuştur. Öğrenciler, imtihanlar, liyakat, personel düzenlemeleri ve devrin en önemli eğitim öğretim kurumlarından biri olan Darülfünun gibi konularda ağırlık kazanan maarif alanındaki mizah örnekleri dönemin eğitim politikaları, bu politikaların yansımaları ve eğitim öğretim alanındaki sorunların anlaşılması açısından önemlidir. Ayrıca maarif bürokrasisinin önemli figürlerinin gerek şahsi özellikleri gerekse düzenledikleri politikalar mizah basınında önem verdiği konulardan olmuştur. Zira mizahın güldüren tarafının yanında düşündürülen özelliği söz konusu sorunların ifade edilmesinde önemli bir araç olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışmada 19. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı mizah basınında öne çıkan örneklerden hareketle maarif mizah ve eleştirileri değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda dönemin maarif hayatında karşılaşılan sorunların mizah basınında önemli tespitlerle ele alındığı görülmüştür. Bu açıdan bakıldığında maarif sahasında yaşanan problemlerin kamuoyuna aktarılmasında mizah basınına güçlü bir enstrüman olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda çocukların zararlı alışkanlıkları, diploma sahibi olmanın bir liyakat ölçüsü olarak değerlendirilemeyeceği ve öğrenci talepleri dikkat çekici mizah örneklerindedir. Bununla birlikte çalışma konusunun tarihi sürecinde muallimlerin tayinleri, eğitim öğretimin en önemli araçlarından biri olan ders kitaplarının gerek içeriği gerekse satış fiyatları ve yapılan imtihanlar mizah basınında öne çıkan diğer unsurlardandır.

Anahtar kelimeler: *Basın, Mizah, Eğitim, Kalem, Hayal-i Cedit, Aydede Ayine, Gıdık*

*Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, sdkctn2@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0003-3207-0751>).

Abstract

Since the newspapers Takvim-i Vekayi, Tasvir-i Efkar and Tercüman-ı Ahval, which are among the first examples of Ottoman press life, many periodicals have been included in the Ottoman press life in the modernization process. Especially in the Second Constitutional Period, besides the newspapers, the number of which increased considerably, there was also a serious development in the humor press. While the publication life of some of these newspapers and magazines continued for a short time, some of them continued their activities for a long time. Although these newspapers and magazines, which are published with the theme of humor, include criticisms on many issues such as political, social, cultural, etc. in which the state is involved, the subject of education has also been one of the satirized subjects. Humor examples in the field of education, which focused on students, exams, merit, personnel regulations and Darülfünun, one of the most important educational institutions of the period, are important in terms of understanding the educational policies of the period, the reflections of these policies and the problems in the field of education. In addition, both the personal characteristics of the important figures of the education bureaucracy and the policies they organized were among the subjects that the humor press gave importance. Because besides the funny side of humor, its thought-provoking feature has been evaluated as an important tool in expressing the problems in question. In this study, educational humor and criticisms were evaluated based on the prominent examples in the Ottoman humor press since the end of the 19th century. As a result of the study, it was seen that the problems encountered in the educational life of the period were handled with important determinations in the humor press. From this point of view, it is understood that the humor press is a powerful instrument in conveying the problems experienced in the field of education to the public. In this context, the harmful habits of children, the fact that having a diploma cannot be considered as a measure of merit and student demands are remarkable examples of humor. In addition, the appointment of teachers in the historical process of the study, the content and sales prices of the textbooks, which are one of the most important tools of education, and the exams are other prominent elements in the humor press.

Keywords: *Press, Humor, Education, Kalem, Hayal-i Cedid, Aydede, Ayine, Gıdık*

GİRİŞ

Arapça bir kelime olan mizah, şaka ve latife anlamına gelmektedir.¹ Türk kültür tarihine bakıldığında mizah konusunda derin bir geçmişle karşılaşılır. Şüphesiz Türk mizah tarihinin en önemli örneklerinin başında Nasrettin Hoca gelmektedir. O, fıkralarında toplumda yaşanan sorunları mizahi bir üslup ve kıvrak bir zekâ ile ortaya koymaktadır. Güldürürken düşündürülen yapısıyla aradan yüzyıllar geçmesine rağmen halen dinlenilmekte ve düşündürmektedir. Mizahında iyi niyet timsali olan Nasrettin Hoca çoğunlukla ev, sokak, toplum, yargı istemi, otorite vb. konuları ele almıştır.² Ayrıca Türk Mizah kültürünün önemli örneklerinden olan Karagöz ve orta oyununda toplumun genel temayülüne aykırı karakterlerin hicve konu edildiği görülmektedir.³

Türk basınında ilk süreli mizah yayın örneği Terakki gazetesinin ilavesi olarak 1869 yılında çıkarılmıştır. *Terakki Eğlence* adıyla yayımlanan bu ilave daha sonra haftada iki kez çıkarılmaya başlanmıştır. Terakki gazetesinin mizah konusunda diğer bir ilave yayını ise *Letaif-i Âsar*'dır. Söz konusu iki yayın kesintili bir şekilde 1872 yılına kadar yayımlanmaya devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nde ilk mizah gazetesi ise Teodor Kasap tarafından çıkarılan Diyojen gazetesidir. Diyojen gazetesi 1870 yılının sonlarına doğru yayım hayatına başlamıştır. İlerleyen süreçte *Çingirak*, *Hayal*, *Latife* vb. farklı mizah gazeteleri yayım hayatına girmiştir.⁴

Sultan II. Abdülhamit döneminde (1876-1909) Jön Türkler tarafından mizah etkili bir unsur olarak kullanılmıştır. Bu dönemde yurtdışında birçok süreli mizah yayını çıkarılmıştır. Londra'da *Hayal*, Cenevre'de *Beberuhi*, Kahire'de *Pinti* bunlardan öne çıkanlardır.⁵

İkinci Meşrutiyet döneminde birçok gazete ve dergi yayım hayatına atılmıştır. 1908 yılı başlarında Osmanlı Devleti'nde gazete ve dergi sayısı 120 olmasına karşın meşrutiyetin ilanının üzerinden daha bir yıl bile geçmeden 730 imtiyaz başvurusu yapılmıştır. Taşra basını da dikkate alındığında 1914'e gelindiğinde alınan basın imtiyaz sayısı 1600'e çıkmıştır.⁶ Bu dönemin mizah basını geleneksel, modern, yergici ve tek sayfalık olmak üzere dört kategoride ele alınmaktadır. Bu süreçte yayımlanan mizah gazete ve dergilerine *Karagöz*, *Hacivat*, *Kalem*, *Davul*, *Eşek*, *Kibar*, *El-Üfürük* ve *Mahkum* dergileri örnek verilebilir.⁷

Osmanlı basın hayatının hızlı bir gelişme gösterdiği Osmanlı modernleşme sürecinde çıkarılan gazetelerin çoğunluğu siyasi konuları işlemektedir. Ancak yukarıda da izah edildiği üzere bu gazeteler arasında sayısı azımsanmayacak kadar mizah gazetesi ve dergilerin varlığı dikkat çekicidir. Bu gazetelerin erken örneklerinden biri olan *Hayal* gazetesinde⁸ mizah, *tehzib-i ahlak* yani ahlakın güzelleştirilmesi için en önemli araçlardan

1 M. Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993, s. 547.

2 Nurettin Albayrak, "Nasrettin Hoca", *TDVA*, Cilt 32, İstanbul 2006, s. 419.

3 Nurettin Albayrak, "Hiciv", *TDVA*, Cilt 17, İstanbul 1998, s. 452.

4 M. Bülent Varlık, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Mizah*, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, Cilt 4, İstanbul 1985, s.1093-1095.

5 Turgut Çeviker, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Karikatürü", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, Cilt 4, İstanbul 1985, s. 1101-1102.

6 Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yay. İstanbul 2006, s.87-88

7 Çeviker, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e ...*, s. 1103.

8 Beş farklı dilde yayımlanan *Hayal* Gazetesi 30 Ekim 1873 tarihinde yayım hayatına başlamıştır. Devrin önemli karikatüristlerinden Nişan Berberyan, Santr ve Ali Fut Bey gibi çizerlerin yanında Ebüzziya Tevfik ve Ali Bey gibi tiyatro yazarlarını da kadrosunda barındıran gazetenin son sayısı 18 Haziran 1877 tarihinde çıkmıştır. Bkz. T. Su-başı ve K. Çaylı, "Osmanlı Basınında Sansüre Bir Örnek: *Hayal* Mizah Gazetesi", *PESA Uluslararası Sosyal Araş-*

biri olarak değerlendirilmiştir. Zira istenmeyen bir davranış sergileyen bir kişiye yapılacak nasihatın çoğu zaman etkili olmadığı, bir kişinin kendine yapılan bir hakareti zamanla hazmedebileceği ve affedebileceği ancak hakkında yapılacak istihzayı hiçbir şekilde affedemeyeceği belirtilmiştir. Dolayısıyla istihzadan daha etkili bir nasihatın olamayacağı iddia edilmiştir. Söz konusu makalede tarihte toplumların ahlakının güzelleştirilmesi için pek çok yöntem uygulanmasına rağmen mizahı seçenlerin daha başarılı oldukları, *Hayal* gazetesinin de bu amaca yönelik olarak yaygın hayatını devam ettirdiği ifade edilmiştir.⁹

Mizahın faydaları konusunda Osmanlı basınında değişik ifadeler rastlanmaktadır. Örneğin Sebilürreşad mecmuasında “Mizah ve latife ile okşanan kalbden kasvet ve keder çıkar. Hatta iyi bir kahkaha dahi ruha ferahlık verir ve binaen aleyh sıhhat-i cisme yarar” denilmektedir.¹⁰ Bu ifadeler mizahın hangi usul üzere icra edilmesi gerektiğini ifade etmenin yanında mizahın sağlığa olumlu etkilerini de ifade etmektedir. Şüphesiz mizahın ferdi faydalarının yanında toplum açısından önemsenmesi gereken faydaları da bulunmaktadır. Nitekim görünüşte hicvetmek hakikatte ise toplumsal, siyasal veya kültürel bir takım gerçeklerin dillendirilmesi için *mizah* yazarçizer mensuplarına geniş bir imkân sunmuştur.

Tarihi süreçte yaşanan gelişmeler mizah anlayışında farklı önceliklerin ön plana çıkmasına neden olmuştur. Özellikle Birinci Dünya Savaşı’nda yaşananlar toplumda büyük bir üzüntü havası oluşturmuştur. Savaşın sonlarına doğru yaygın hayatına başlayan Diken gazetesi bu kederli ortama bir nebze olsun sevinç kazandırmak amacıyla yayımlanmaya başlamıştır. Nitekim gazetenin ilk sayısında uğranılan felaketlerden dolayı artık gülen bir çehreye nadir rastlanıldığı ifade edilmekte ve ağlamaya alışan insanların sulhun sağlanması ile artık gülmeye başlayacağı belirtilmektedir. Öyle ki solan çehrelere bir nebze olsun neşe katabilmenin gazete için en büyük muvaffakiyet olacağına yer verilmiştir.¹¹

Mizah basınında toplum, siyaset ve sosyal olaylar edebi, mizahi ve yeri geldiğinde ise ciddi bir üslupla¹² ele alınmıştır. Hicvedilen önemli konulardan biri de Osmanlı maarifidir. Bilindiği üzere klasik dönem maarif hayatı yeni bir çehreye bürünen dünyanın ihtiyaçlarına cevap vermekten uzak bir hal almaya başlamış ve modernleşme süreci maarif hayatında da etkisini göstermiştir. *Usul-i Cedid* artık hayati bir mesele haline gelmiştir. Esasen devletin içine düştüğü çıkmazlardan yegâne çıkış yolu maarif olarak görülmeye başlanmıştır. Maarif sahasındaki modernleşme birçok sorunu ve ihtiyacı da beraberinde getirmiştir. Modernleşme sürecinde yaşananlar, önemli aktörler ve tercih edilen politikalar devrin mizah basınına önemli gündem maddelerinden olmuştur.

Osmanlı mizah dünyası üzerinde yapılan çalışmalarda maarifin müstakil bir mesele olarak ele alınmadığı dikkat çekmektedir. Bu çalışmada Osmanlı modernleşme sürecinde mizah basını üzerinden maarif konusu ele alınmaya çalışılmıştır. Bu suretle mizah

tırmalar Dergisi, c. 3, sayı. 2, s. 96, Haz. 2017. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/448389>. Erişim Tarihi 26.10.2021.

9 *Hayal*, 27 Kanunuevvel 1289/8 Ocak 1874, Numero 19, s. 1.

10 Ç.Ş.Z. “Mülâhazat-ı Mütenevvia, Matbuat-ı Milliyede Mizah”, *Sebilürreşad*, 1328, Aded 25/207, s.487-488.

11 *Diken*, 30 Teşrinievvel 1918/30 Ekim 1918, Numero 1, s. 2.

12 Örneğin 1908 yılında yaygın hayatına başlayan Edeb Ya Hu gazetesi mesleklerini tarif ederken “bizim mebde-i hareketimiz şathiyât, fakat hedef-i âmâlîmiz ciddiyâtdır, meydan-ı mizahda ne kadar dolaşsak gireceğimiz daire yine daire-i edebdir ciddiyetdir” ifadelerine yer vermiştir. *Edeb Ya Hu*, “Mesleğimiz”, 3 Teşrinievvel 1324/16 Ekim 1908, Numero 1, s.1.

dünyasının maarife nasıl baktığı ve geniş bir dünya olan eğitim öğretim hayatının hangi konuları üzerinde hassasiyet gösterildiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada Osmanlı maarifindeki modernleşme sürecinin önemli bir ivme kazandığı 19. yüzyılın son çeyreğinden başlamak üzere İkinci Meşrutiyet dönemi ağırlıklı olarak ele alınmıştır. Bununla birlikte farklı örneklerle çalışma 1922 yılına kadar devam ettirilmiştir.

A- ZAMANE ÇOCUKLARI

Osmanlı mizah basının erken örneklerinden biri olan Hayal gazetesinde çocukların içinde bulunduğu durum konusunda dikkat çekici mizah unsurlarına rastlanmaktadır. Örneğin *Zamane Çocukları* başlığında yayımlanan karikatürlerde 19. yüzyıl sonları talebelerinin zararlı alışkanlıkları konu edilmektedir. Talebelerin özellikle nargile ve sigara gibi zararlı alışkanlıkları eleştirilmektedir.

Görsel 1: (Hayal, 25 Eylül 1291/7 Ekim1875, Numero 205, s.4.)

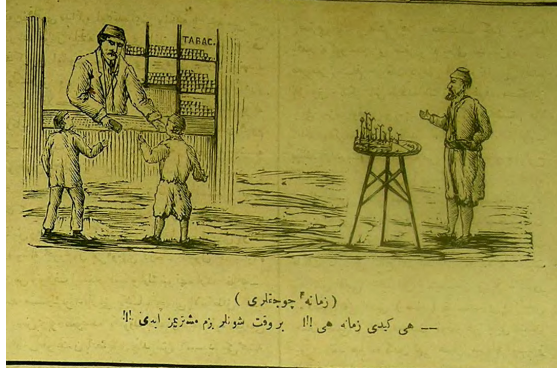
Yukarıdaki karikatürde bir baba ile evlat arasındaki konuşmada çocuk babasının verdiği harçlığa karşılık "Olmaz!... Bir mekteb talebesine haftada bir mecidiye ceb harçlığı mı? Efendim o benim tütünümeye yetişmez." demektedir.¹³

13 Hayal, 25 Eylül 1291/7 Ekim 1875, Numero 205, s.4.

Görsel 2: (Hayal, 27 Eylül 1291/9 Ekim 1875, Numero 206, s.4.)

Zamane çocuklarının içinde buldukları durumunu ifade eden diğer bir karikatürde ise bir masa etrafında nargile içen çocuklar resmedilmiştir. Çocuklardan biri diğerine “Efem! Bu çakıntının tadı da gazinoda çıkar” demektedir.¹⁴

Görsel 3: (Hayal, 18 Teşrinievvel 1291/30 Ekim 1875, Numero 215, s.4.)

Diğer bir karikatürde ise bir esnafın çocukların harçlıklarını tütün ürünleri satan yerlerde sarf etmelerinden duyduğu rahatsızlık ifade edilmektedir. “Hey gidi zamane hey! Bir vakit şunlar bizim müşterimiz idi !”¹⁵

Görsel 4: (Hayal, 1 Teşrinisani 1291/13 Kasım 1875, Numero 221, s.4.)

Bu konudaki başka bir karikatürde ise karşılıklı sandalyelere oturan iki çocuktan biri nargile içtiği görülmektedir. Nargile içen çocuk diğerine sigara vermektedir. Aralarındaki konuşma şu şekildedir: “Buyurunuz efendim bari siz de bir sigara içiniz. Teşekkür ederim efendim! Bendeniz iki yüz elliliğe alışmışımdır. Nasılsa yüz seksenlikten haz etmiyorum”.¹⁶

Karikatürlerden de anlaşılacağı üzere 19. yüzyılın sonlarına doğru zamane çocukları

14 Hayal, 27 Eylül 1291/9 Ekim 1875, Numero 206, s.4.

15 Hayal, 18 Teşrinievvel 1291/30 Ekim 1875, Numero 215, s.4.

16 Hayal, 1 Teşrinisani 1291/13 Kasım 1875, Numero 221, s.4.

şeklinde ifade edilen çocukların tütün ürünlerine rağbetlerinden ve zararlı alışkanlık edinmelerinden duyulan rahatsızlık dile getirilmektedir.

Görsel 5: (Kara Sinan, 29 Mayıs 1291/10 Haziran 1875, Numero 2, s.4.)

Öğrencilerin mekteplerdeki taşkınlıkları da dönemin karikatürlerine yansımıştır. Kara Sinan adlı dergide mektep hocasının işi çıktığı için talebeleri erkenden evlerine göndermesi sonrasında yaşananlar karikatürize edilmiştir. Sağa sola koşuşturan ve birbirleri ile kavga eden talebeler görülmektedir. Mektep binasının hali de dikkat çekicidir. Yıkılmaması için direklerle güçlendirilen binanın pencerelerinin kırık dökük, duvarlarının çatlak ve kapısının da açık olduğu görülmektedir.¹⁷

B- ZORUNLU EĞİTİM

Osmanlı maarifinde eğitimin zorunlu olması II. Mahmut zamanında başlayan bir uygulamadır. 1824 yılında yayımlanan fermanda İstanbul'da ilköğretim zorunlu hale gelmiştir.¹⁸ 1876 yılında yayımlanan Kanun-i Esasinin 114. Maddesinde tüm Osmanlı vatandaşları için eğitimin birinci kademesinin zorunlu hale getirildiği anlaşılmaktadır.¹⁹ Eğitimdeki mecburiyet devrin basın hayatında hicvedilen bir konu olmuştur. Örneğin Hayal Gazetesinde neşredilen aşağıdaki karikatürde mecburi eğitim konusundaki eleştiri farklı bir şekilde ele alınmış ve bir muallimin etrafındaki şahıslara harfleri öğretirken yaşadığı zorluk şu şekilde ifade edilmiştir:

“Tahsil-i Cebri:

-Öyle değil! Elif Küsienni, Elif keseenni, Elif küsürönnü! Şimdi söyleyin bakayım.

-Anladık. Dur! Herif küsmüş nini! Herif kesse hindi! Herif götürür onu”.²⁰

17 Kara Sinan, 29 Mayıs 1291/10 Haziran 1875, Numero 2, s.4.

18 Mahmud Cevad, Maarif-i Umûmiyye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, Matbaa-i Amire, 1338, s.1-4.

19 Düstur, Tertib 1, Cilt 4, İstanbul 1299, s. 19.

20 Hayal, 2 Teşrinievvel 1291/14 Ekim 1875, Numero 208, s.4.

Görsel 6: (Hayal, 2 Teşrinievvel 1291/14 Ekim 1875, Numero 208, s.4.)

Hayal gazetesinin diğer sayılarında aynı konu ele alınmaya devam edilmiştir. Nitekim aşağıdaki karikatürde bir hamalın okuma yazma bilmeden hamallık yapamayacağı hicvedilmiştir. Elinde İstikbal gazetesi bulunan bir hamal sırtında yükü olduğu halde ilerlemektedir. Karikatürün altında ise okuma bilmeyenlerin hamallık bile yapamayacağı için maarif kolcularının korkusundan dolayı hamalın bu şekilde yük taşımaya devam ettiği belirtilmektedir.²¹

Görsel 7: (Hayal, 13 Eylül 1291/25 Eylül 1875, Numero 200, s.4.)

Diğer bir örnekte ise eğitimin mecburi olmasının istenilen başarıyı getiremeyeceğine yer verilmiştir. Karikatürde bir çocuğun etrafında bulunan yaşlılara İstikbal gazetesini okuyabildiği görülmektedir. Karikatürün altında ise “Neşr-i maârif bile cebr ile olmaz hükm-i zamana tabidir” denilerek eğitim öğretimin belirli bir yaşının olduğu ve zamanının geçmesi sonrasında zorunlu bile olsa beklenen neticenin elde edilemeyeceği anlatılmak istenmiştir.²²

21 Hayal, 13 Eylül 1291/25 Eylül 1875, Numero 200, s.4.

22 Hayal, 12 Haziran 1292/24 Haziran 1876, Numero 260, s.4.

Görsel 8: (Hayal, 12 Haziran 1292/24 Haziran 1876, Numero 260, s.4.)

Hayal gazetesinde yayımlanan söz konusu karikatürler zorunlu tahsil ile toplumun yaşı ilerlemiş kesiminin eğitiminin pek mümkün olmadığı yönünde bir anlayışın öne çıktığı izlenimini oluşturmaktadır. Ayrıca okuma yazma bilmeyenlerin eğitim öğretimin yaygınlaşması yolunda tesis edilen cezaların aşılması için farklı yollar ve yöntemler belirleyerek cezalardan kaçınma eğiliminde olduklarını göstermektedir.

C- DERS KİTAPLARI

Mekteplerde okutulan ders kitapları aslında öteden beri eleştiri konusu olmuş bir mesele idi. Kitapların içeriği, üslubu ve ihtiyaca cevap verip veremeyeceği basın hayatının üzerine eğildiği konulardan olmuştur. Örneğin Sultan Abdülaziz devrinde (1860-1876) yayın hayatına devam etmekte olan Hayal gazetesinin 24 Ocak 1874 tarihli sayısında bu konu "Kitap Modası" başlığı altında ele alınmıştır. Makalenin başlığından da anlaşılacağı üzere o yıllarda kitap neşri bir moda halini almıştır. İmzasız olarak yayımlanan söz konusu makalede birkaç aydan beri hemen hemen her gün farklı isimlerle beş on kitabın neşredildiği ancak bu kitapların *ismiyle müsemma* kitaplar olmadığından şikâyet edilmektedir. Yayımlanan kitapların tümünde "maarife hizmet eder" şeklinde bir başlığın bulunmasına rağmen kitapların içeriği incelendiğinde bu kitapların maarife nasıl hizmet edebileceği sorgulanmaktadır.²³

Mekteplerde okutulan kitapların birçoğunun talebelerin anlayamayacağı bir dil ile yazılmış olması ders kitapları konusundaki eleştiri konularındandır. Bu sorunun aşılması amacıyla meşrutiyet döneminde Maarif Nezareti tarafından komisyonlar kurulmuş ve bunun için de önemli bir bütçe ayrılmıştır. Ciddi ümitlerle kurulan komisyonlardan beklenen netice alınamamıştır. Örneğin mekteplerde sekiz on yaşlarında bulunan talebelerin okuduğu Arapça grameri örneklerinin verildiği *Emsilenin* zorluk derecesinin talebelerin yaşlarına uygun olmadığı anlaşılmıştır. Nihayet mizahi bir çözüm yolu ile bu zorluğun aşılması amacıyla *emsile* tabirinin "bilmece ve muammalar" sınıfına dâhil edilmesine

²³ Hayal, "Kitap Modası", 12 Kanunusani 1289/24 Ocak 1874, Numero 24, s. 1.

karar verildiği ifade edilmiştir. Hatta nezarete bu konuda bir örnek *birinci muamma* olarak asılmış ve nazırların karşısında bu örneği çözebilene makamlarını bırakacakları ilan edilmiştir. Bu muammayı gören bir kişi gerçekten bunun bir muamma olduğunu ve zavallı talebelerin anlaşılması zor şeylerle vakitlerini geçirmelerinin ise en büyük muamma olduğunu söylemiştir.²⁴

Ders kitapları konusunda diğer bir şikâyet ve eleştiri konusu ise fiyatların pahalılığıdır.²⁵ Bu konuda 1922 yılında kaleme alınan bir haberde bir memurun pahalılık sebebiyle çocuklarının ders kitaplarını alamaması ele alınmıştır. Sorunun kaynağını inhisarcılıkta bulan *Ayine* gazetesi yazılan ders kitaplarının eğitim programlarına dâhil edilmesinin yazarın nüfuz sahibi olup olmamasına bağlı olduğunu belirtmektedir. Kitap yazma liyakatine sahip olan diğer yazarların tekliflerinin Maarif Nezaretince reddedildiği bu nedenle kitap yazma işinin sadece birkaç yazarla sınırlı kaldığı, bu yazarların da eserleri için yüksek fiyatlar istediklerine yer verilmiştir. Haliyle kitapçılar da kitapların fiyatını artırmak durumunda kalıyorlardı. Darülmuallimat muallimlerinden Ali Haydar Efendi'nin yazdığı *Kolay Elifba* adlı eser bir örnek olarak ele alınmış ve bu eserin satış fiyatının ortalama yirmi beş lira olması gerekirken yüz elli liraya yakın telif ücreti alındığı belirtilmiştir. Hatta bazı okul müdürleri de kitapçılardan düşük fiyatla aldıkları kitapları talebelere kârlı bir şekilde satıyorlardı. Haberin sonunda ise bu sorunun aşılmasının esas yolunun inhisarcı zihniyetin değişmesine bağlı olduğu ifade edilmiştir.²⁶

Ayine gazetesinin diğer nüshalarında da bu konu haber yapılmaya devam edilmiştir. Mektep idarelerinin kitapları en düşük fiyattan satan kitapçılardan alarak talebelere satmaları idareler için büyük bir menfaat kapısıydı. Mektepler tarafından kitap satışının yasaklanması bu sorunu çözülmesi için zaruri görülmüştür.²⁷ “Maarif Nazırı Beyefendinin Nazar-ı Dikkatine” başlığı altında kaleme alınan diğer bir haberde ise kitap fiyatlarının yüksekliğinden bir kez daha şikâyet edilmiş ve bunun Meclis-i Maarifin fiyat politikasından kaynaklandığı iddia edilmiştir. Örneğin üç buçuk kuruşa satışı yapılabilecek olan bir elifbanın fiyatının on kuruş olarak belirlenmesinin büyük bir sorun olduğu belirtilmiştir.²⁸ Kitap fiyatlarındaki pahalılık konusunda *Ayine* gazetesinin sahibi Semih Lütfi Bey'in bir buçuk seneden beri devam eden girişimleri bir neticeye ulaşmıştır. Maarif Nezareti bu konuda bir komisyon kurmuştur. Gazete yaptığı açıklamada fiyatlar konusunun en kısa zamanda bir karara bağlanmasını beklediklerini ifade etmiştir. Açıklamanın sonunda ise şu soruya yer verilmiştir: “Acaba bu komisyon azası da mektep kitapları yazan zevattan mı mürekkeptir?!”.²⁹

D- İMTİHANLAR

Sınavların öğrenciler üzerinde bir stres kaynağı olduğu kabul edilen bir durum olmakla birlikte eğitim öğretimin vazgeçilmez bir unsuru olduğu da bir gerçektir. Sınavlar konusu

24 *Latife*, 1327, Numero 2/6 s.46.

25 Ders kitaplarındaki pahalılık esasen öteden beri devam eden bir sorundu. Örneğin 18 Eylül 1905 tarihli bir belgede rüştiye mekteplerinde okutulmak üzere komisyon tarafından belirlenen kitapların fiyatlarının bayiler tarafından yüksek fiyatla satılmasından şikâyet edilmektedir (BOA. MF. İBT. 167/58); Bu talep üzerine kitap fiyatlarında bir düzenlemeye gidilmiştir (BOA. MF. İBT. 168/26).

26 *Ayine*, “Mektep Kitapları”, 16 Ağustos 1338/16 Ağustos 1922, Numero 52, s.4.

27 *Ayine*, “Yine Mektep Kitapları Hakkında”, 23 Ağustos 1338/23 Ağustos 1922, Numero 53, s.4.

28 *Ayine*, “Maarif Nazırı Beyefendinin Nazar-ı Dikkatine, Mektep Kitapları Meselesi”, 18 Teşrinievvel 1338, Numero 61, s.4.

29 *Ayine*, “Yine Mektep Kitapları Hakkında”, 23 Ağustos 1338/23 Ağustos 1922, Numero 53, s.4.

Osmanlı mizah basınındaki yansımalar muallimler ile talebe arasındaki diyaloglar şeklinde ele alınmıştır. Örneğin Hayal-i Cedid gazetesinde İmtihan Meclisi başlığı altında öğretmen ile öğrenci arasında geçen diyalog şu şekildedir:

“Muallim: Haydi yavrum! Kendini topla! ...Sualim seni sıktı mı?”

Şakird: Hayır efendim! Beni sıkın sualiniz değil, cevabdır!”³⁰

Diğer bir mizah gazetesi olan Eşref gazetesinde ise aynı minvalde bir mizaha yer verilmiştir. Öğretmen ile öğrenci arasındaki konuşma şu şekilde gerçekleşir:

“Muallim: Oğlum şeffaf neye derler.

Şakird: Bir taraftan bakıldığı vakit diğer tarafı görülen eşyaya.

Muallim: Ne gibi?

Şakird: Anahtar deliği gibi.

Muallim: *Kızarak, diğer bir şakirde hitaben:* Sen söyle:

Diğer Şakird: Bizim bevabın satdığı on paralık kaşar peyniri gibi.”³¹

İki örnekte öğretmenin gerek imtihan sırasında gerekse ders esnasında sorduğu sorulara öğrencilerin verdiği cevapların espri ile birlikte zekâ ürünü cevaplar olduğu dikkat çekmektedir. Ayrıca verilmek istenen mesajları da içermektedir. Nitekim birinci örnekte öğrencinin verdiği cevapta sınavların öğrenci üzerindeki olumsuz etkisi ifade edilmiştir. İkinci örnekte ise ilk öğrencinin verdiği cevapta anahtar deliğinin şeffaf kavramın karşılığı olduğu şeklinde cevap verilmiştir. İkinci öğrencinin verdiği cevap ise şeffaf kavramının tam karşılığı olmakla birlikte okulda yaşanan bir olumsuzluğa da dikkat çekilmiştir. Okulda satılan kaşar peynirlerin ne kadar ince kesildiği mizahi bir üslupla ifade edilmiştir.

1922 yılında Aydede gazetesinde imtihanlar konusunda yayımlanan bir haber trajik olmasının ötesinde düşündürücü bir durum arz eder. Aydede imzasıyla yayımlanan İmtihan Derdi başlıklı yazıda imtihanların talebe üzerindeki durumu bir intihar vakası ile ifade edilmektedir. İmtihanları geçemeyen bir talebe Kınalı Ada vapurundan kendini denize atar. Haberde “demek ki ömrünün daha ilk imtihanında bu derece ye’se uğrayan bu gencin daha sonraları hakiki hayat imtihanlarında mukavemet göstermesine imkân yokdu” şeklinde bir yoruma yer verilmiştir. Haberin müellifi de kendi durumunu izah ederken “hayatta iki kâğıda muvaffak olamadım. Bunlardan birincisi bin liralık banknot, diğer ise bir şehadetname. Meğerse bu ikisinden mahrum olunsa bile yaşamak, başarılı olmak mümkünmüş” demektedir. İmtihanların tamamen kaldırılması fikrinde olan yazar imtihan korkusunun çocukların zihinlerini tarumar ettiğini ve on bin sene önceki birinin ismini bırakın hatırlamayı talebelere kendi isimlerini bile unutturduğunu iddia etmektedir.³²

İmtihanlar konusu devrin mizah basınında sadece öğrencileri ilgilendiren bir durum değildir. Nitekim imtihan gerçekliği öğretmenlerin de maruz kaldığı bir durumdur. Osmanlı maarifinde ilk ve orta öğretim muallimlerinin imtihanlarının Nisan ayında

30 *Hayal-i Cedid*, “Küçük Muhavereler İmtihan Meclisinde” 21 Nisan 1326/4 Mayıs 1910, Numero 14, s. 3.

31 *Eşref*, “İmtihanda”, 30 Nisan 1325/13 Mayıs 1909, Aded 9, s.4.

32 *Aydede*, “İmtihan Derdi”, 30 Kanunusani 1338/30 Ocak 1922, Numero 9, s.1.

gerçekleştirilmeye başlanması Aydede gazetesinde hicve konu olmuştur. Yine aynı zamanlarda mektep gezilerinin de başlaması nedeniyle muallimlerin “ekserisini ele geçirmek mümkün olmadığından” muallim imtihanlarının kış aylarına ertelenmesinin uygun olduğuna yer verilmiştir.³³ Anlaşılan ilk ve orta öğretim muallimlerinin sınavlardan “kaçma” girişimleri için *mektepe tenezzühleri* bir vesile olarak görülmüş ve bu durum devrin mizahında yerini almıştır.

Yine aynı günlerde yayımlanan diğer bir karikatürde ise eski ve yeni muallimlerin durumu hem trajik hem de komik bir şekilde ele alınmıştır. Aşağıda görüleceği üzere masanın bir tarafında genç bir mümeyyiz ile diğer tarafındaki ihtiyar bir muallim arasında geçen imtihan süreci karikatürize edilmiştir.

Görsel 9: (Aydede, “İmtihan Derdi”, 30 Kanunusani 1338/30 Ocak 1922, Numero 9, s.1.)

“Genç mümeyyiz: Yıldırım Bayezid kaçınıcı padişahdır?”

İhtiyar muallim: Üç sene evvel ben de seni imtihan ederken bu suali sormuşdum oğlum³⁴

Esasında hicvedilen şey tarihin tekerrür etmesidir. Zira hoca ve talebe rolü zaman içinde yer değiştirmiştir. Ancak bunun ötesinde eğitim süreci ile ilgili önemli bir hicve de yer verilmiş ve bir mesaj verilmek istenmiştir. İhtiyar muallimin üç sene önce muhabatına sorduğu sorunun yine kendine yöneltilmesi sınavlarda klişeleşmiş soruların aynen devam ettiğini göstermesi açısından önemlidir.

İkinci Meşrutiyet döneminin öne çıkan ve ilgi çekici mizah yayınlarından biri olan Eşek gazetesinde 1912 yılında yayımlanan bir mizah, dönemin maarif-bürokrasi ilişkisinin ilgi çekici bir örneğini teşkil etmektedir. Hukuk mektebi son sınıf öğrencisi olan eski Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'nın nasıl imtihan edildiği *Yeni Usul Bir İmtihan* başlığı altında mizahi bir üslup ile açıklanmaktadır. Habere göre sınav zamanı geldiği için Talat Paşa'ya mektep müdürü tarafından gayet nazik ve ihtiramlı bir üslupla yazılan mektupta imtihan

33 Aydede, “Muallimlerin İmtihani”, 20 Nisan 1338/20 Nisan 1922, Numero 32, s.3.

34 Ayine, 6 Nisan 1338/6 Nisan 1922, Numero 33, s. 4.

için mümeyyizlerin ne zaman gelmelerinin gerektiği sorulur. Talat Paşa'nın "gelsinler" demesi üzerine gönderilen mümeyyizler büyük bir heyecan ve korku içerisindeydiler ve ne soracakları konusunda büyük bir kaygı duymaktadırlar. Nihayet cesaret gösteren bir mümeyyiz "Keyfi devletleri nasıldır efendim" der. Gazetede bu soruya cevap veren Talat Paşa *talebe* olarak ifade edilir ve *talebe* "çok şükür" şeklinde cevap verince mümeyyiz *muvaffakiyet* nedeniyle sevinir. Soru sorma sırası diğer mümeyyize gelmiştir. İkinci mümeyyiz "Cemiyet-i muhteremenin mevki parlaktır değil mi efendim" diye soru yöneltince *talebe* "ona ne şüphe, gece gündüz bu hususda sarf-ı mesai ediyoruz" cevabını verir. Bir müddet sonra *talebe* sınavın bittiğini mümeyyizlere haber verir. Eline bir kâğıt alır ve mümeyyizlerin isimlerini yazar. Mümeyyizler sevinerek dışarı çıkarlar. Birbirlerine güzel sorular sorduklarını söylerler. Mümeyyizlerden biri diğerine *kaç aldık acaba!* diye sorar. Diğer kaç puan alacağını bilmediğini ama her halde terfi ettiklerini düşündüğünü söyler.³⁵

E- BİR YÜKSEKÖĞRETİM KURUMU "DARÜLFÜNUN"

Modernleşme döneminin en önemli eğitim kurumlarından olan darülfünunun kurulma teşebbüsleri 19. yüzyılın ortalarına kadar uzanmaktadır. 8 Nisan 1869'da padişah iradesiyle kuruluşu tescillenen darülfünunun, 20 Şubat 1870'de büyük bir törenle açılmıştır. Ancak tarihi süreç içinde değişik binalarda eğitim öğretime devam eden darülfünunun faaliyetleri kesintili bir dönem arz etmektedir. Darülfünunun kuruluşundan sonra 1872-1873 ders yılına kadar dersler kesintisiz olarak devam etmiştir. Kurum 1874-1875 ders yılında Darülfünun-ı Sultani adıyla tekrar açılmıştır. Talebeler dört yıllık öğretim süresi sonunda hazırlanan ve başarı ile savunulan tez ile doktor unvanıyla mezun edilmişlerdir.³⁶

Darülfünun tarihi süreçte önemli olaylara tanıklık ettiği gibi ikinci Meşrutiyet döneminde Maarif Nezareti ve talebeler arasında yaşanan doktora meselesi basın hayatının ilgi gösterdiği bir konu olmuştur. Hukuk şubesinde doktora imtihanlarının kaldırılması³⁷ ve daha sonra yeniden getirilmesi birçok eleştiriyi beraberinde getirmiş, lehte ve aleyhte kaleme alınan yazılar devrin basınında yer almıştır. Örneğin 1909 yılında İbrahim Alaaddin imzasıyla yayımlanan bir makalede doktora imtihanlarının kaldırılmasının mezun olacak hukuk talebelerinin acemi ve beceriksiz olmalarına neden olacağı ifade edilmekte ve doktora imtihanlarının kaldırılması şu cümlelerle eleştirilmektedir:

"Ben düşünüyorum ki memleketimizin icâbâtı ve vesaitimizin mefkûdiyeti yüzünden esasen lazım olduğu kadar iyi talebe yetiştiremeyen mekteb-i hukuk eğer doktora mezuniyet ruûsı vermeyi adet edinirse iksir-i adaleti tevzie memur eller pek beceriksiz ve acemi olacaktır. Çünkü mekteb-i hukukda

35 Eşek, "Yeni Usul Bir İmtihan", 20 Eylül 1328/3 Ekim 1912, Numero 17, s.2.

36 Ekmeleddin İhsanoğlu, "Darülfünun", TDVA, İstanbul 1993, Cilt 8, s.522-523.

37 1908 yılında meşrutiyetin ilanı sırasında hukuk mektebi talebelerinin son sınıf derslerini vermeleri ile mezun edilmişlerdi. Bu uygulama 1908 yılı için tatbik edilmiş ve doktora imtihanlarından sarf-ı nazar edilmişti. 1909 yılında hukuk mektebi talebeleri bu sene için nasıl bir yol izleneceği yani doktora imtihanıyla mı yoksa geçen sene olduğu gibi son sınıf dersleriyle mi mezun olacakları konusunda açıklama istemişlerdir. Daha önceki kanun ve nizamnamelerin meclis tarafından değiştirileceği için birinci ve ikinci sınıf derslerini yeniden öğrenmelerinin boşa zaman geçirmek olacağı iddiasıyla doktora imtihanlarının 1908 yılında olduğu gibi iptalini istemişlerdir. Esasen talebelerin doktora imtihanlarından sorumlu tutulmaları Avrupa'da olduğu gibi ihtisasa yönelik özel sınıfların oluşturulmasına bağlı idi. Ancak bu sınıfların oluşturulması için gerekli bütçe bulunmuyordu. Bu nedenle 1909 yılına mahsus olmak üzere yalnız son sınıfta görülen derslerden imtihanlarının yapılması kararlaştırılmıştır. Bkz. BOA. MF.MKT.1119/57.

dört sene zarfında tahsil olunan dersler talebenin ezhânında aynıyla bir şehrin her kısmını muhtelif zamanlarda ayrı ayrı görmüş fakat hey'et-i umûmiyesini ihâta edememiş bir seyyah malumatı izhâr eder. Halbuki doktora bu yekdiğerinin mütemmimi olan dersleri bir arada cem' ve ihâtaya sebep olmakla adeta bir memleketin aksâm-ı muhtelifesini gördükden sonra hey'et-i umûmiyesini bilen bir âdem vukûf-ı kâmilî te'min eder".³⁸

İbrahim Alaaddin'in bu düşünceleri aynı derginin bir sonraki sayısında hukuk mektebi son sınıf talebelerinden Sındırgılı Ahmet Süreyya tarafından eleştirilmiş ve doktora imtihanlarının önemli bir faydasının olmadığı iddia edilmiştir.³⁹ 1911 yılında doktora imtihanlarının tekrar getirilmesi öğrencilerin tepkilerine neden olmuş, protesto ve nümayişler yapılmıştır. Mekteb-i Hukuk talebeleri Meclis-i Mebusan ve diğer önemli makamlara başvuruda bulunmuşlardır.⁴⁰

Yine aynı günlerde Tanin gazetesinde yayımlanan bir haberde protestocu talebeler doktora imtihanlarının yeniden getirilmesine tepki olarak on beş gün okula devam etmeyeceklerini bildirmişlerdir. Bunu hayretle karşılayan Tanin gazetesi yetkilileri haberin sıhhati için yaptıkları araştırmada boykotun doğru olduğunu öğrenmişlerdir. Haberin devamında ise hukuk mektebi talebelerini eleştiren cümlelere yer verilmiş ve talebelerin hukuk mektebine kayıtları sırasında doktora imtihanlarından haberdar olduklarını bu durumda bir mağduriyetten söz edilemeyeceğine yer vermişlerdir.⁴¹ Mektebi boykot kararı üzerine Maarif Nezareti bir açıklama gereği duymuş ve mektebin bu şekilde tatil edilmesine asla müsaade edilmeyeceği, derslere devam edilmesi için gerekli tedbirlerin alınacağı ve devam etmeyenlerin askerlik ve diğer konulardaki muafiyetlerinin ortadan kalkmış olacağını belirtmiştir.⁴²

Anlaşılabacağı gibi doktora imtihanlarının geri getirilmesi Maarif Nezareti ile talebeler arasında büyük bir anlaşmazlığı da beraberinde getirmiştir. Bu süreçte doktora imtihanları mizah basınının da ele aldığı bir konu olmuştur. Örneğin 22 Nisan 1911 tarihli Cadaloz dergisinde doktora imtihanları bir balona benzetilerek balonun havalandırılması için birçok şahsın gayret içerisinde olduğu bir karikatüre yer verilmiştir. Balonun havalandırılması doktora imtihanlarının kaldırılmasına benzetilmiştir. Balon üzerinde Hukuk-ı Düvel, Tatbikat, Mecelle, Usul-i Kanun-ı Ceza vb. derslerin isimleri, karikatürün arka tarafında ise Darülfünun-ı Osmani yazısı görülmektedir. Cadaloz, balonu havalandırmak için gayret edenlere yol göstermektedir.⁴³

38 İbrahim Alaaddin, "Doktora Hakkında", *Sırat-ı Müstakim*, 29 Teşrinievvel 1325/11 Kasım 1909, Aded 62, s.151.

39 Sındırgılı Ahmed Süreyya, "Doktora Hakkında", *Sırat-ı Müstakim*, 5 Teşrinisani 1325/18 Kasım 1909, Aded 63, s.176.

40 *Sabah*, "Mekteb-i Hukukda Doktora", 25 Mart 1327/7 Nisan 1911, Numero 7738, s.2.

41 *Tanin*, "Mekteb-i Hukuk Doktora İmtihani", 26 Mart 1327/8 Nisan 1911, Numero 933, s. 2-3.

42 *Tanin*, "Mekteb-i Hukuk Talebesi İçün", 27 Mart 1327/9 Nisan 1911, Numero 934, s. 3.

43 *Cadaloz*, 9 Nisan 1327/22 Nisan 1911, Numero 6, s. 4.

ortaya koyduğu tûbâ ağacı nazariyesi ve nazırlık dönemindeki faaliyetleri gerekse devrin matbuatıyla münasebetleri ilgi çekici bir mahiyet arz etmektedir.

Emrullah Efendi'nin dalgın hali devrin basınında öne çıkmış ve bu durum birçok mizaha konu olmuştur. Meşrutiyet döneminin önemli mizah gazetelerinden Gıdık gazetesinde Emrullah Efendi'nin dalgın hali dikkat çekici bir üslupla ele alınmaktadır. *Büyükler Dalgın Olur* başlığında imzasız bir şekilde yayımlanan bir yazıda Emrullah Efendi'nin dalgınlığı hicvedilmektedir. Ancak bu dalgınlık sadece Emrullah Efendi'ye has bir durum değildir. Zira nazırlık makamına gelen şahsiyetlerin fazlaca okudukları, yoruldukları ve bu nedenle dalgın bir hale büründükleri anlatılmaktadır. Örneğin Zühdü Paşa⁴⁷ bunlardan biridir. Haberde bu dalgınlık sanki bir makamın gereğiymiş gibi ifade edilmiş ve diğer nazırlara da sirayet etmiştir. Hatta bu konuda “mevkiin muktezası olan meşguliyet-i mütemadiye-i zihniyye kendilerini vaktinden evvel bunatmıştır” denilmektedir. Emrullah Efendi'nin de aynı durumda olduğu ve çok okuması, çalışması ve düşünmesi nedeniyle unutkan hale geldiği ifade edilerek mizahi birçok örneğe yer verilmiştir. Örneğin bir gün Emrullah Efendi'ye imzalanması için memurlardan biri bir yazı getirmiştir. Gözleri zayıf olan Emrullah Efendi gözlüğünü aramaya başlamış bir müddet sonra yanındaki memur sıkılarak “şimdi gözünüzdeki gözlükle okuyunuz da öbürünü sonra buluruz, efendimiz” demiştir. Nazır yazıyı okuduktan sonra imzalayacağı sırada dalgınlığı sebebiyle ismini hatırlayamamıştır. Bu sefer kâtip İzmir Maarif Müdüriyetinden gelmiş olan ve Şura-yı Devlette bulunan bir evrakta isminin yazılı olduğunu oradan bakıp öğrenebileceğini ifade etmiştir.⁴⁸

Emrullah Efendi'nin dalgınlığı konusu mizah basınında kurgulanan zamane atasözlerine de konu olmuştur. Dönemin etkili şahsiyetlerinin Ahmet Rıza Bey, Babanzade Hakkı Bey ve Hüseyin Cahit Bey vd. için yazılan zamane atasözlerinde Emrullah Efendi için “Gökde yıldız arar önündeki çukuru görmez” denilmektedir.⁴⁹ Görüldüğü üzere Emrullah Efendi'nin dalgınlığı abartılı ve mizahi bir üslupla ele alınmıştır.

Yine Gıdık gazetesinin başka bir sayısında Maarif Nazırına giyaben sorular sorulmuş ve kurgu şeklinde verilen cevaplar bir bir sıralanmıştır. Her ne kadar sual ve cevaplar mizahın bir unsuru olsa da Maarif Nazırına duyulan tepkinin de bir göstergesi olması açısından önemlidir. Örneğin tabiatınız nedir sualine dalgınlık, unutkanlık, en büyük kusurunuz sorusu ise ne yapacağını bilmemek ve her şeyi eline yüzüne buluşturmak şeklinde cevaplandırılmıştır. En korktuğu şeyin nazırlıktan ayrılmak, ulaşmak istediği makamın ise sadrazamlık olduğuna yer verilmiştir. Tercih ettiği ağaç tûbâ ağacı, yaşamak istediği şehir Babil şeklinde cevaplandırılmıştır. Nasıl ölmek istersiniz sorusuna ise maarif sandalyesinde cevabı verilmiştir.⁵⁰

Hayal-i Cedid mizah gazetesinde “Gayet Ehemmiyetsiz İki İlan, Okumayınız!” başlığı altında bir maarif nazırının haiz olması gereken özellikleri konusunda yazılanlar dikkat çekici olduğu kadar güzel bir mizah örneğidir:

47 Zühdü Paşa, 1834 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. II. Abdülhamit devrinde önemli görevlerde bulunmuş olup Maarif Nazırlığı da yapmıştır. Nazırlığı döneminde Darülfünunun açılması için önemli görevler icra etmiştir. Maarif Nazırlığı görevini yürütürken 1902 yılında vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Z. Oraloğlu, Zühdü Paşa, TDVA, İstanbul, 2013, Cilt 44, s.538-539.

48 Gıdık, “Büyükler Dalgın Olur”, 1 Teşrinisani 1326/14 Kasım 1910, Numero 4, s. 27-29.

49 Gıdık, “Zamane Darb-ı Meselleri”, 20 Kanunuevvel 1326/2 Ocak 1911, Numero 16, s.123.

50 Gıdık, “Maarif Nazır Ne Diyor?”, 16 Kanunuevvel 1326/29 Aralık 1910, Numero 15, s. 117.

Osmanlı Mizah Basınında Maarif (1874-1922)

“Maarif Nezareti için biraz okur, yazar... Evinin kapısını bulabilir, nezaret merdivenlerinin çıkdıktan sonra yanlışlıkla başka odaya girmez, gecelik takyesiyle nezarete gelmez, saç sakalı berber yüzü görür bir adama ihtiyaç vardır... Bu gibi evsâfi hâiz olan zevâtn aşî şehâdetnâmeleriyle ateh getirmediklerine dair mahalle ilm ü haberlerini ve Tezkere-i Osmaniyelerini hâmilen Bâb-i Âlide sadaret dairesine müracaat eylemeleri...”⁵¹

Dönemin basın hayatında gerek mizah gazetelerinde gerekse diğer gazetelerde⁵² Emrullah Efendi'nin nazırlık görevini bırakması konusunda yoğun bir gündem oluşturulmuştur. Hayal-i Cedid gazetesindeki söz konusu mizahta da Maarif Nazırlığı için birinin arandığı ve haiz olması gereken özelliklerin Emrullah Efendi'nin öne çıkan özelliklerinin tamamen zıddı olduğu anlaşılmaktadır.

Emrullah Efendi'nin görevi bırakmama konusundaki ısrarı karikatürlere de konu olmuştur. Örneğin Kalem gazetesindeki karikatürde Emrullah Efendi'nin nazırlık makamından ayrılmamak için kendini koltuğa çivilediği hicvedilmiştir. Karikatürün altında ise “Tam yüz yirmi sekiz çivi ile çiviledim. Koparanın alınına tûbâ dalı takarım” ifadeleri dikkat çekicidir.⁵³

Görsel 11: (Kalem, 6 Kanunusani 1326/19 Ocak 1911, Numero 109, s.1.)

51 *Hayal-i Cedid*, “Gayet Ehemmiyetsiz İki İlan, Okumayınız!”, 11 Şubat 1326/24 Şubat 1911, Numero 73, s. 5.
52 Örneğin *Türkiye* gazetesinin 14 Teşrinievvel 1326 tarihli nüshasında “*Maarif Nazırı Neden İstifa Etmiyor?*” başlığıyla çıkan haberde Emrullah Efendi doktorluğu olmayan birinin verem olan bir hastayı tedavi etmesine benzetilmiştir. Artık Emrullah Efendi'nin yapacağı en güzel şeyin görevi bırakmak olduğu ifade edilmiştir *Türkiye*, “Maarif Nazırı Neden İstifa Etmiyor?”, 14 Teşrinievvel 1326/27 Ekim 1910, Numero 1, s.3; Yine aynı gazetenin başka bir sayısında ise Emrullah Efendi'nin birkaç günden beri nezarete uğramadığı, bunu gören diğer memurların da daireye gelmedikleri belirtilmektedir. Maarif Nazırının görevi bırakıp bırakmadığı sorulmaktadır. *Türkiye*, “Yine Maarif Nezareti”, 2 Teşrinisani 1326/15 Kasım 1910, Numero 20, s. 4; *Gıdık* gazetesinde yayımlanan “*Ah Bu Maarif Nezareti Ah*” başlıklı bir yazıda Maarif Nezareti açıkça eleştirilmektedir. Şikâyetler o dereceye varmıştır ki *Tanin* gazetesinin meclis-i vükela listesi gibi bir şikâyet listesi yazılsa gazetede yer kalmayacağı ifade edilmektedir. Yazının ilerleyen satırlarında bir kadının çocuğunu mektebe yazdıramamasından dolayı serzenişine yer verilmiştir. Bkz. *Gıdık*, “Ah Bu Maarif Nezareti Ah!” Numero 16, s.125-126.
53 *Kalem*, 6 Kanunusani 1326/19 Ocak 1911, Numero 109, s.1.

Maarif tarihimizde meşhur olan “mektepler olmasaydı maarifi ne güzel idare ederdim” sözü Emrullah Efendi’ye atfedilir. Bu cümleden olmak üzere maarif nazırlığı döneminde önemli bir sorun olan kolera salgını⁵⁴ nedeniyle hakkında çıkan karikatürlerde bu söz üzerinden Emrullah Efendi hicvedilmiştir. *Kalem* gazetesinde çıkan aşağıdaki karikatürde “mektepleri kapadım, kolera daha da ziyadeleşti. Acaba maarifi kapasam eksilir mi?” denilmektedir.⁵⁵

Görsel 12: (Kalem, 9 Kanunuevvel 1326/22 Aralık 1910, Numero 105, s.7.)

F- LİYAKAT KONUSU

Osmanlı mizah basınında öne çıkan konulardan biri de eğitimin her kademesindeki liyakat konusudur. *Hande* gazetesinin 1917 yılına ait bir nüshasında liyakat konusu bir kazasker ile yeniçeri ağası arasındaki konuşma ile ele alınmıştır. Yeniçeri ağasının kazaskeri ziyaret edeceği gün kazaskerin bir oğlu dünyaya gelir. Bu sevinç ile kazasker yeniçeri ağasına hitaben “Ağa hazretleri bu gün bir müderrisimiz dünyaya geldi” der. Yeniçeri ağası buna şaşırılmış bir vaziyette kazaskere hitaben çocuğun doğar doğmaz müderris olabilmesi için annesinin karnının medrese olması gerekir şeklinde cevap verir.⁵⁶

Öğretim yöntem ve tekniklerinin de liyakat konusunda bir kriter olarak değerlendirildiğini gösteren haberler bulunmaktadır. Muallimlerin özellikle imtihanlarda sordukları sorular muallimlerin hem hicvedilmesi hem de şiddetli bir şekilde eleştirilmelerini beraberinde getirmiştir. Meşrutiyet basınının önemli mizah gazetelerinden *Kukuruk* gazetesinde

54 Örneğin *Tanin* gazetesinin 21 Kanunuevvel 1326 tarihli nüshasında “*Kolera ve Muharrem*” başlıklı haberde kurban bayramında kolera vakalarının ciddi şekilde arttığı, bunun sebebinin ise görüşmelerin artması ve kurban etlerinin kötü bir şekilde kullanılması olduğu belirtilmiştir. Kolera vaka sayısının kırk beş elli civarına çıktığı ancak birkaç günden beri düşüşe geçtiği ifade edilmektedir. *Tanin*, “*Kolera ve Muharrem*” 21 Kanunuevvel 1326/3 Ocak 1911, Numero 838, s. 3; Aynı gazetenin 11 Kanunusani 1326 tarihli nüshasında “*Artık Kolera Kalmadı*” başlıklı haberde İstanbul’da on günden beri kolera vakasının görülmediği bildirilmiştir *Tanin*, “*Artık Kolera Kalmadı*”, 11 Kanunusani 1326/24 Ocak 1911, Numero 859, s. 3; Ancak bir süre sonra kolera vakaları tekrar etkili bir hal almıştır. Nitekim Maarif Nezaretinden İstanbul Maarif Müdürlüğüne gönderilen 7 Ağustos 1327/20 Ağustos 1911 tarihli bir belgede İstanbul’da kolera vakaları nedeniyle resmi ve özel tüm mekteplerin ikinci bir açıklamaya kadar tatil edildiği bildirilmiştir (BOA. MF. MKT. 1174/53 lef 2).

55 *Kalem*, 9 Kanunuevvel 1326/22 Aralık 1910, Numero 105, s.7.

56 *Hande*, “*Doğar Doğmaz Müderris*”, 19 Nisan 1333/19 Nisan 1917, Numero 38, s.2.

muallimler talebelere “serbesti-i mübadele veya harbde bî tarafların vezâifini izah ediniz” diye soru sormak yerine sadece “oku” şeklinde hitap ettiklerini ifade etmektedir. Haberin sonunda ise bu şekilde davranan muallimlere hitaben “Öyle ise o gibi muallimlerin hay!..” şeklinde tahkir edici bir ifadeye yer verilmiştir.⁵⁷

Diploma, eski tabirle şehâdetnâme sahibi olmak bir işin hakkıyla yapılabilmesi açısından bir ölçü müdür? Bu soru günümüzde de çoğu zaman dillendirilen bir konu olması açısından önemlidir. Çekirge gazetesinin 1911 yılına ait bir nüshasında neşredilen aşağıdaki karikatür bu konu için güzel bir örnektir.

Görsel 14: (Çekirge, 28 Mart 1327/10 Nisan 1911, Sıçrayış 5, s.4.)

Karikatürde devlet kurumlarını temsil eden bir gemi karikatürize edilmiştir. Geminin iki direği üzerindeki çekirge ve sığircık şu şekilde bir muhavereye bulunmaktadır:

“Çekirge. Arkadaş bu gemi neden yürümüyor.

Sığircık: Diplomadan yelken o kadar yürüdür.

-Aman Aman akıntıya kapıldık.

-Korkma canım kapudamız diplomalıdır.”⁵⁸

Bu karikatürde dikkat çekici olan şeylerden biri de geminin hareket etmesini sağlayacak olan yelkenlerin diploma şeklinde tarif edilmesidir. Öyle ki yelkenlerin her bir bölümü *süvari diploması*, *birinci kaptan diploması*, *ikinci kaptan diploması* ve *aliyyül a’la kaptan şehadetnamesi* olarak isimlendirilmiştir. Sadece diploma sahibi olmakla kurumların hakkıyla idare edilemeyeceği, diplomanın esas kriter olarak görülmemesinin gerektiği ifade edilmeye çalışılmıştır.

Muallimlerin liyakati konusu devrin mizah basınında talebelerin dilinden de eleştirilmiştir. Bir muallimin ders sırasında öğrencilerin sevrete okudukları yazarların

57 *Kukuruk*, 23 Ağustos 1324/5 Eylül 1908, Numero 2, s. 2.

58 *Çekirge*, 28 Mart 1327/10 Nisan 1911, Sıçrayış 5, s.4.

eserlerini mum ışığında büyük güçlükler içinde yazdıklarını ifade etmesi üzerine talebelerden biri “ Ah! Şimdiki gibi elektrik lambaları ve yazı makineleri olsa idi kim bilir daha ne güzel şeyler yazarlardı!..”⁵⁹ şeklinde cevap vermiştir. Talebe bu sözünü muallimlerin çok daha iyi imkânlarla sahip olmalarına rağmen neden daha güzel eserler veremediğini iğneleyici bir üslupla eleştirmektedir.

Görsel 15: (Hande, 29 Mart 1333/29 Mart 1917, Numero 35, s.8.)

G- PERSONEL DÜZENLEMELERİ VE MUALLİM TAYİNLERİ

Osmanlı bürokrasisinde genel personel düzenlemeleri “umumi tensikat” tabiriyle ifade edilmektedir. Özellikle II. Meşrutiyetin ilanı sonrasında Abdülhamit dönemi kadrolarından hafiyelik yapanların tasfiye süreci başlamıştır. 1909 yılında tensikatla ilgili kanun çıkarılmış ve komisyonlar kurulmuştur.⁶⁰ Yapılan tensikat ciddi eleştirileri de beraberinde getirmiştir.⁶¹

Dönemin önemli mizah gazetelerinden Kalem gazetesinde Maarif Nezaretindeki tensikat aşağıdaki karikatürle eleştirilmektedir. Karikatürün altında “Nezaretleri evvelden hademeler süpürüyordu şimdi ise Nazırlar” ifadesine yer verilmiştir. Yapılan tensikat elinde süpürge olan bir Maarif Nazırının nezaretteki bazı memurları süpürmesi şeklinde karikatürize edilmiştir. Merdivenlerde bulunan memurların kaçıştıkları dikkat çekmektedir. Binanın üzerinde ise *Maarif Nezareti* yazısı bulunmaktadır.⁶²

59 Hande, 29 Mart 1333/29 Mart 1917, Numero 35, s.8.

60 Nursel Manav, “II. Meşrutiyet’te Abdülhamid Dönemi Kadrolarının Tasfiyesi ve Tekauđ Sandıkları”, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2017, Cilt 2, sayı 1, s.258. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/318542> Erişim Tarihi 22.10.2021

61 *Necm-i Terakki*, “Maarif Tensikati”, 28 Ağustos 1324/10 Eylül 1908, Numero 4, s. 2.

62 *Kalem*, 21 Ağustos 1324/3 Eylül 1908, Numero 1, s. 1.

Görsel 16: (Kalem, 21 Ağustos 1324/3 Eylül 1908, Numero 1, s. 1.)

Personel düzenlemelerine örnek olacak diğer bir konu ise mekteplere muallim tayinleri ile ilgilidir. Nitekim burada yapılan düzensizlikler eleştirilerin başka bir sebebini teşkil etmektedir. Örneğin 1911 yılında Hayal-i Cedid gazetesinde muallim tayinleri etkileyici bir üslup ile anlatılmaktadır. Trablusgarp vilayetine atanan iki muallimin ahaliden biri ile yaptığı konuşma aşağıdaki şekilde cereyan etmektedir:

“Muallimler: Kuzum, Maarif Nezareti bizi burada mekteb var diye yolladı... Rica ederiz, bize mektebi gösteriniz...

Arab: Hüna Mekteb, medrese mafiş!

Muallimler: Nasıl mafiş!

Arab: El-müdiriyyete mevcut, lakin mekteb mafiş!

Muallimler: Sübhanallâh bizi buraya ne için gönderdiler...

Arab: İnni ezunn li ecli's-seyaha!..." (Bence seyahat için)⁶³

⁶³ Hayal-i Cedid, "Trablusgarp Seyahatlerinden", 14 Kanunuevvel 1326/27 Aralık 1910, Numero 65, s.4.

Görsel 17: (Hayal-i Cedid, “Trablusgarp Seyahatlerinden”, 14 Kanunuevvel 1326/27 Aralık 1910, Numero 65, s.4.)

Hemen hemen aynı günlerde mekteplerde muallimlerin olmaması da yine aynı mizah gazetesinde eleştiri konusu olmuştur. “Hocasız Mektepler” adı ile çıkan haberde gazetenin idaresine gönderilen bir mektup içinden çıkan bir dördlükte mekteplerde muallimlerin olmaması şu şekilde anlatılmıştır:

“Hamamcının tası yok

Külhancının baltası yok!

Narmanda⁶⁴ rüşdiye açılmış

Dört aydır hocası yok!”⁶⁵

H- EĞİTİM VE EKONOMİK DURUM

Muallimlerin geçim derdi hemen hemen her dönemde ciddi bir sorun olagelmıştır. Aslında 1915 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatının 68. Maddesinde iptidai mektep muallimlerinin maaşlarına bir standart getirilmiştir. Buna göre bir iptidai mektep muallimi, muavin ve muavinelerinin göreve başlama sırasında maaşları 200 kuruş olup altı yüz kuruşa kadar her beş senede yüz kuruş maaşlarına zam yapılacaktır. Kanununun 69. Maddesinde ise muallim ve muallimelerin derecelerine göre maaşları belirlenmiştir. Buna göre 7. Sınıf 300, 6. Sınıf 400, 5. Sınıf 450, 4. Sınıf 500, 3. Sınıf 600, 2. Sınıf 800, 1. Sınıf

⁶⁴ Narman, Erzurum vilayetine bağlı bir kazadır. Bkz. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın No: 26, Ankara 2017, s.574.

⁶⁵ Hayal-i Cedid, “Hocasız Mektepler”, 24 Mart 1327/6 Nisan 1911, Numero 79, s.6.

ise 1000 kuruş maaş alacaklardı.⁶⁶ Bu düzenlemeye rağmen muallimlerin maaşlarında bir standart yakalanamamıştır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında büyük bir darboğaza girilmiş ve hemen hemen her alanda kıtlık yaşanmıştır. Eldem, söz konusu süreçte fiyatların ne derece arttığını *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi* adlı çalışmasında tespit etmiştir. Buna göre temel tüketim ürünlerinde çok büyük orandan artışlar yaşanmıştır.⁶⁷ Tabiatıyla maaşların alım gücü ciddi oranda azalmaya başlamıştır. Gerek fiyatların aşırı yükselmesi gerekse birçok üründeki kıtlık kendini ciddi anlamda hissettirmiştir. Maaşların alım gücünün düşmesi ve hayat pahalılığı nedeniyle 1919 yılında bazı nezaretler maaşlara zam yapılması ya da maaşların altın olarak verilmesi konusunda hükümete başvurmuşlardır. Hatta İstanbul'da hususi bütçeden maaş alan muallimlerin maaşlarının ödeneceği gazetelerden haber olarak verilmeye başlamıştır.⁶⁸

Genelde toplumun büyük bir kısmı özelde ise okuryazar kesimin içinde bulunduğu durum devrin mizah basınına da yansımıştır. 1922 yılında *Ayine* gazetesinde "Tünelde İki Yankesici" başlığıyla çıkan bir karikatür içinde bulunulan durumu anlatmak için fazlasıyla yeterli bir örnektir. İstanbul'da Tünelde (şimdiki Karaköy-Beyoğlu metrosu) iki yankesici birbirleriyle konuşmaktadır. Duvarda ise *Yankesicilerden Sakınınız* levhası görülmektedir. Yankesicilerin arasında şu konuşma geçer:

"Yahu, buraya da bu levhayı asdılar, herkes okuyub cebini kolluyor..."

Haydi be aptal... Bu zamanda okuma bilende para ne gezer!..."⁶⁹

Görsel 18: (*Ayine*, 6 Eylül 1338/6 Eylül 1922, Numero 55, s. 3.)

66 *Düster, Tertib-i Sani*, Cilt 5, Matbaa-i Amire, Dersaadet 1332, s.816.

67 Ayrıntılı bilgi için bkz. Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, TTK, Ankara 1994, s.50-51.

68 *Söz*, 10 Kanunusani 1335/10 Ocak 1919, Numero 59, s. 2.

69 *Ayine*, 6 Eylül 1338/6 Eylül 1922, Numero 55, s. 3.

SONUÇ

Bireyin eğitim öğretim faaliyetlerinin hem öznesi hem de nesnesi olması her açıdan bireyi eğitimin odağına konumlandırmıştır. Dolayısıyla yapılan her türlü eğitim faaliyetinin çocuklarda istendik davranış değişikliği sağlaması beklenmektedir. Düzenlenen eğitim öğretim programları, fiziki ortam ve muallimlerin tayinlerinde bu kıstas göz önüne alınmaktadır. Osmanlı maarifinin modernleşme sürecinde oluşturulan politikalar ve bu politikaların sonuçları siyasi ağırlıklı gazeteler ve mizah basınının objektifinin uzağında kalmamıştır. Bu doğrultuda çocukların içinde buldukları durumun mizah gazetelerinin erken dönemlerinden itibaren karikatürlere konu edilmeye başlanması dikkat çekicidir. Özellikle çocukların tütün ve tütün mamullerine olan ilgisinin bir rahatsızlık konusu teşkil ettiği anlaşılmaktadır.

Eğitim öğretim materyallerinin belki de en önemlisi ders kitaplarıdır. Dolayısıyla kazanımların gerçekleşmesi ve beklenen nitelikte eğitim öğretimin yapılabilmesi için ders kitaplarına ulaşılması önemli bir husustur. Bu doğrultuda ders kitaplarının fiyatlarının yüksekliği hem bir eleştiri hem de mizahın bir konusu olmuştur. Her ne kadar mizah basını olarak adlandırılrsa da içinde ciddiyetten taviz vermeyen haberlerin de bulunduğu söz konusu basın örneklerinde kitap fiyatlarının aşırı yüksek oluşu ciddiyetle ele alınmış ve özellikle dar gelirli ailelerin maruz kaldıkları bu sorunun esas nedenleri irdelenmiştir. Tefrika halinde yayımlanan yazılarda birkaç şahsa münhasır bırakılan ve farklı yazarların bu alana girmesinin engellendiği ders kitaplarının yazımındaki mevcut durumun fiyatların yükselmesinin esas nedeni olduğu ifade edilmiştir.

Maarifin modernleşmesi sürecinde eğitimde mecburiyet konusunda mizah basınında çıkan haberler toplumun buna kolaylıkla adapte olamadığı izlenimini vermektedir. Ayrıca eğitimde kritik eşik kavramının da önemini ortaya koymaktadır. Nitekim gerek okuma yazma öğretimi ile ilgili karikatürler gerekse mecburi tahsilin beraberinde getirdiği zorluklar ve cezalardan kaçınma amacıyla sergilenen refleksler, adaptasyon sürecinin kolayca gerçekleşmediği fikrini kuvvetlendirmektedir.

Mizah basınının önemle üzerinde durduğu bir diğer husus ise maarif bürokrasisi olmuştur. Maarif Nazırlarından Emrullah Efendi'nin bu alanda öne çıkan bir örnek olduğu söylenebilir. Emrullah Efendi'nin nev-i şahsına münhasır durumunun birçok mizah gazete ve dergisine konu edildiği görülmektedir. Her ne kadar uzun sayılamayacak iki dönemde nazırlık yapmış olsa da ciddi anlamda eleştiri ve mizah konusu olmuş, abartılı bir üslup ile gerek kendisi gerekse uygulamaları eleştirmiştir. Bu açıdan bakıldığında Emrullah Efendi'ye ciddi bir muhalefetin olduğu söylenebilir. Söz konusu muhalefetin diğer bir örneği ise dönemin basın hayatını uzun süre meşgul eden Darülfünun Hukuk Mektebi talebelerinin boykotları olmuştur. Dersleri on beş gün boykota varan öğrenci hareketleri Emrullah Efendi'nin nazırlığı ve politikalarına karşı ne denli bir reaksiyonun oluştuğunu da göstermesi açısından önemlidir.

Her dönemin en önemli sorunlarından olan liyakat konusu mizah basınında da kendine yer bulmuştur. Diploma sahibi olmanın yapacağı işte yetkin olma anlamına gelmeyeceği karikatürlerde vurgulanmıştır. Bir diğer önemli konu ise eğitimde muallim eksikliği ve personel rejiminde yaşanan düzensizliklerdir. Nitekim açılan rüştiyelerde ciddi anlamda

muallim eksikliği yaşanırken kimi bölgelerde mektep olmadığı halde yapılan muallim tayinleri mizaha konu edilmiştir.

Tüm bunların yanında şunu da ifade etmek yerinde olacaktır ki mizah basınına gelişimi dikkate alındığında özellikle İkinci Meşrutiyet devrinde mizahi yayınlarda basın hayatında yaşanan gelişime uygun bir ivme kazanıldığı gözlenmektedir. Mizaha konu edilen meselelerdeki güçlü vurgulamalar hem maarifin sorunlarının kamuoyuna aktarılması hem de icracı yetkililerin dikkatinin bu alana çekilmesi açısından önemli bir unsur olmuştur.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA)

BOA. MF. MKT. 1119/57; BOA. MF. MKT. 1174/53; BOA. MF. İBT. 167/58; BOA. MF. İBT. 168/26.

Sürelî Yayınlar (Gazeteler ve Dergiler)

Aydede, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, Yer No: 0265

Ayine, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, Yer No: 1249

Cadaloz, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, Yer No: 0104

Çekirge, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, Yer No: 1058

Diken, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, Yer No: 503/1 0264/1

Edeb Ya Hu, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, Yer No: 0690

Eşek, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, Yer No: 1258

Eşref, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, Yer No: 2350

Gıdık, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, Yer No: 0943

Hande, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, Yer No: 1222

Hayal, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, Yer No: 0099/2

Hayal-i Cedid, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, Yer No: 0349

Kalem, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, Yer No: 0124/1

Kara Sinan, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, Yer No: 0615

Kukuruk, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, Yer No: 0739

Latife, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, Yer No: 1610

Necm-i Terakki, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, Yer No: 0343

Sabah, Milli Kütüphane, Yer Numarası: 1957 SÇ 7, Cilt No 22.Sene, Sayı: 7738

Sırat-ı Müstakim, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, Yer No: 0110

Sebilürreşad, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, Yer No: 0110

Söz, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, Yer No: 0614

Tanin, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, Yer No: 0024

Türkiye, Milli Kütüphane, Yer Numarası: 1962 SÇ 279, Cilt No 1.Sene, Sayı: 1, 20.

Telif ve Kaynak Eserler

Albayrak, Nurettin. (1998). *Hiciv, TDVA*, İstanbul, (17), 452.

- Albayrak, Nurettin. (2006), Nasrettin Hoca, *TDVA*, İstanbul, (32), 418-420.
- Çeviker, Turgut, (1985), “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türk Karikatürü”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, (4), 1101-1108.
- Düstur (1299), Tertib 1, Cilt 4, İstanbul.
- Düstur, (1332) Tertib-i Sani, Cilt 5, Matbaa-i Amire, Dersaadet.
- Eldem, Vedat. (1994). *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi*, TTK, Ankara.
- Ergin, Osman. (1977). *Türkiye Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, İstanbul, Cilt 3-4.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. (1993). Dârülfünun, *TDVA*, (8), 521-525.
- Koloğlu, Orhan. (2006). *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yay. İstanbul.
- Kazıcı, Ziya. (1995). Emrullah Efendi, *TDVA*, İstanbul, (11), 165-166.
- Mahmud Cevad. (1338), *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilatı ve İcraatı*, Matbaa-i Âmire.
- Manav, Nursel. (2017). “II. Meşrutiyet’te Abdülhamid Dönemi Kadrolarının Tasfiyesi ve Tekaüd Sandıkları”, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,(2).1, 240-260. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/318542> Erişim Tarihi 22.10.2021
- Oraloğlu, Ali Z. (2013). Zühdü Paşa, *TDVA*, İstanbul, (44), 538-539.
- Pakalın, Mehmet Zeki. (1993). *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul. Cilt 2.
- Sezen, Tahir. (2017). *Osmanlı Yer Adları*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın No: 26, Ankara.
- Subaşı, Turgut. & Çaylı, Kübra. (2017). Osmanlı Basınında Sansüre Bir Örnek: Hayal Mizah Gazetesi. *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*,3 (2), 92-11. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/448389>. Erişim Tarihi 26.10.2021.
- Varlık, M. Bülent. (1985), “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Mizah”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, (4), 1092-1100.